Ապագա
Հանդես

APAGA
Quarterly

Հայ-իրանական մշակութային եւ հասարակական եռամսյա հանդես
An International Journal of Oriental Studies

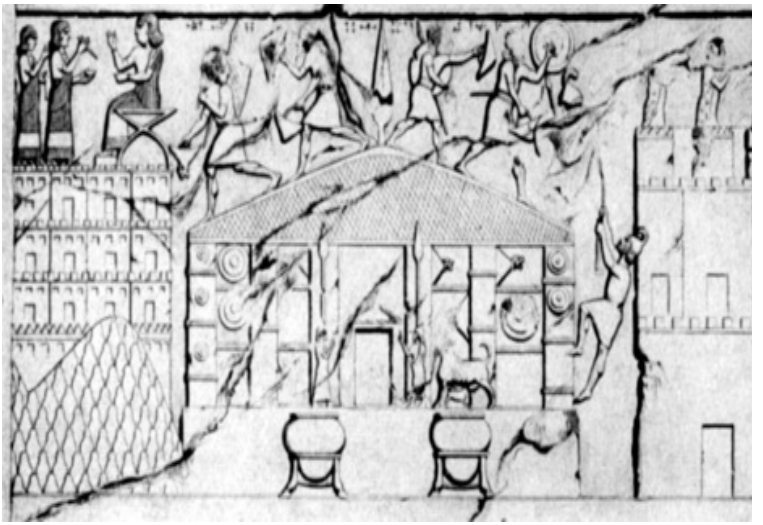

ISSN 1682-5438

Համար 58 սեպտեմբեր , 2014 թ.

No. 58, , September 2014

ԱՊԱԳԱ No. Համար 58 (73) 2014 APAGA

Հայ-իրանական մշակութային եւ հասարակական միջազգային եռամսյա հանդես
An international Quarterly Journal of Oriental studies

Արտոնատեր, Հրատարակիչ եւ Գլխավոր խմբագիր
License-holder, Publisher & Editor-in-Chief

էդ. Բաղդասարյան / Ed. Baghdasarian, PhD.

Փոստարկղ համար 15875-9488 Թեհրան-Իրան
POBOX No. 15875-9488 Tehran – Iran

WEB: www.apagaonline.com and www.apagamonthly.4t.com
E-mail: apaga98@hotmail.com **ISSN 1682-5438**

Բովանդակություն

Հայերեն Կովկասյան Հայաստանը կայսերական եվ խորհրդային կառավարման միջեվ Ազգային անկախության նախերգանք

Անգլերեն Մուսասիր

Պարսկերեն Աղվանքի աշխարհագրությունը

CONTENTS

Armenian Caucasian Armenia in the time of Tsarist and Soviet Rusia, on the road to independence

English The Grate Musasir Temple of Armenia

Persian Geography of Aran

- Հոդվածների հեղինակների կարծիքները կարող են չհամընկնել խմբագրության տեսակետներին:
- Արտատպության դեպքում հղումը «Ապագա»-ին պարտադիր է:
- Ստացված հոդվածները չեն գրախոսվում և չեն վերադարձվում:

Subscriptions: $ 20 per year Գինը 5000 ռիալ

Կովկասյան Հայաստանը կայսերական եվ խորհրդային կառավարման միջեվ Ազգային անկախության նախերգանք

Առաջաբան

Սույն թարգմանությունը ներկայացնում է 1980 թ. ապրիլի 24-25-ին Վաշինգտոնում կայացած Քենանի ինստիտուտի «Անդրկովկաս. ազգայնա- կանությունը և սոցիալական փոփոխությունը» գիտաժողովում ներկայացրած պրոֆ.Ռ.Հովհաննիսյանի «Կովկասյան Հայաստանը կայսերական և խորհրդա- յին իշխանության միջև. ազգային անկախության նախերգանք» վերնագրով զեկուցումը: Հեղինակը Ամերիկյան հայկական համագումարի և հայագիտութ- յան ընկերության հիմնադիրներից է, և ներկայացնում է Կալիֆոռնիայի նահանգը Արևմտյան միջնահանգային բարձրագույն կրթության հանճնաժողո- վում: Նա գիտական ու հասարակական կազմակերպությունների տնօրենների խորհրդի անդամ է: Հազարից ավելի հարցազրույց ու զեկուցում է անցկացրել համալսարաններում, համայնքի ժողովներում, ռադիոյի և հեռուստատե- սության միջոցով, որոնք մեծ մասամբ նվիրված են հայ ժողովրդի պատ- մությանը, ցեղասպանությանը, ու հայագիտության այլ հարցերին:

Խարբերդցի ծնողների զավակ, 1932-ին ծնված, մեծացել, կրթվել և օջախ է ստեղծել Կալիֆոռնիա նահանգում, որտեղ Հովհաննիսյան-գիտնականի գրչի տակից դուրս են եկել «Հայաստանը անկախության ճանապարհին», «Հայա- ստանի Հանրապետություն», «Հայերի ողջակիզում», «Հայոց պատկերը պատ- մության ու գրականության մեջ», «Հայերի ցեղասպանությունը հեռանկարում» աշխատությունները, ինչպես նաև ավելի քան 30 հոդված:

Այժմ Ռիչարդ Հովհաննիսյանը հայոց և Մերձավոր Արևելքի պատմության պրոֆեսոր է Լոս Անջելեսի Կալիֆոռնիայի համալսարանում (ԼԱԿՀ), ֆոն Գրյունեբաումի անվան Մերձավոր Արևելքի ուսումնասիրությունների կենտ- րոնի պաշտոնակից տնօրեն: Դասավանդում է հայոց պատմություն ԼԱԿՀ-ի բարձր կուրսեցիներին և ասպիրանտներին:

Պրոֆ.Ռ.Հովհաննիսյանը համառորեն պայքարում է միջազգային հա- սարակության կողմից հայերի ցեղասպանության ճանաչման համար: Նա «Դեմ հանդիման պատմությանը և մեզ» կազմակերպության, Բնաջնջման և ցեղա- սպանության միջազգային ինստիտուտի, Միջազգային աչալրջության ու Հայկական ճարտարապետության հետազոտման կազմակերպության տնօրեն-

ների խորհուրդների անդամ է, «Արմինիեն Ռեվյու», «Արարատ», «Ջորնել ոֆ զե Սոսայեթի ֆոր Արմինիեն Սթադիզ» ամսագրերի խմբագրական հանձնախմբերի անդամ:

Վաստակաշատ գիտնականը այս տարի ընտրվեց Հայաստանի Գի- տությունների Ակադեմիայի իսկական անդամ: Մեծ գիտնականը ու հայրե- նասեր հայը շարունակում է իր եռանդուն ազգասիրական գործունեությունը թե' Միացյալ Նահանգներում, թե' հայրենիքում:

1917 թ. հեղափոխության հոսանքով կենտրոնական Ռուսաստանից կտրված Անդրկովկասը 1918 թ. մասնատվեց երեք ազգային հանրապե- տության: Անկախ պետություններ ստեղծելու վրացիների, ադրբեջանցիների և հայերի փորձերը, վերջի վերջո ձախողվեցին, ու 1921 թ. կեսերին ամբողջ տարածքը ներքաշվեց խորհրդային համակարգի մեջ: Այնուհանդերձ, հենց այս անկատար, անցումային պետությունների հիմնադրման շնորհիվ էր, որ ստեղծվեցին Ադրբեջանի, Հայաստանի և Վրաստանի խորհրդային հանրապե- տությունները: Դաշնակցային պետական կառուցվածքի սկզբունք ընդունելու Ռուսաստանի կոմունիստական կուսակցության խոտորումը մասամբ թելա- դրվում էր ազգայնական կուսակցությունների ազդեցությանը ընդդիմանալու և քայքայվող պետության նահանգներում ազգային զգացումներն իր կողմը գրավելու անհրաժեշտությամբ: Հայերի համար իրենց անկախ հանրապե- տությունը խորհրդային ազգային հանրապետության վերափոխելը մնում է հատկապես կարևոր, նկատի առնելով այն, որ պատմական հայկական տարածքների սոսկ մի փոքր մասում 1920 թ. ի վեր շարունակվում էր ազգային կյանքը և անգամ ֆիզիկական ազգային գոյատևումը:

Թեև Անդրկովկասի երեք անկախ պետությունները շատ ընդհանուր գծեր ունեին, Հայկական Հանրապետությունը կարելի է առանձնացնել նրա համար չափազանց անբարենպաստ իրավիճակի և նրա զուգորդման պատճառով՝ աշխարհագրորեն ու քաղաքականորեն ավելի լայն, Հայկական հարցին, որը չորս տասնամյակների ընթացքում վեճեր էր հարուցում միջազգային դիվա- նագիտության մեջ: Սինչդեռ, օրինակ, Վրաստանն ու Ադրբեջանը ենթա- դրաբար կարող էին դառնալ կենսունակ անկախ հանրապետություններ՝ այն սահմանափակ տարածքներով, որոնք նրանց իրական վերահսկողության տակ էին գտնվում 1919 թ., դեպի ծով ելք չունեցող փոքրիկ հայկական պետության համար նման հաշվարքը հնարավոր չէր: Առավել քան անվանական անկա- խություն ձեռք բերելու համար այդ հանրապետությունը պետք է իր մեջ ներառներ Թուրքահայաստանի նահանգներն ու դեպի ծով ելք շահեր:

Կովկասում ռուսական հարյուրամյա կառավարման ընթացքում հայ- կական տարրը կտրուկ աճեց, Թիֆլիսում ու մյուս

քաղաքներում սկսեցին գերակշռել հայ մտավորական և արհեստավորական-առևտրական խավերը, իսկ հայ գյուղական բնակչությունը շատ շրջաններում ազատվեց խոշոր հողա- տերերի՝ մահմեդական բեկերի և աղաների, տնտեսական ստրկացումից: Սակայն հայերի աշխարհագրական տարաբնակեցումն այդպիսին էր, որ Անդրկովկասի ցանկացած անաչառ բաժանման դեպքում նրանց գրեթե բոլոր առևտրական և ֆինանսական կենտրոնները, ինչպես և հայ ժողովրդի մի քանի հարյուր հազար զավակներ, իսկ գուցե և մեծ մասը, կհայտնվեին Հայաստանի սահմաններից դուրս: Ցարական իշխանության ներքո Ռուսաստանի նա- հանգները մնացին թերզարգացած, և Թիֆլիսի հայկական ֆինանսական, մտավորական, մշակութային ու քաղաքական բուռն կյանքի ստվեր անգամ չկար Երևանում՝ 1914 թ. 30 հազար բնակիչ ունեցող այդ կիսաքուն արևելյան ավանում, որին դժվարությամբ կարելի էր համեմատել ավելի քան երեք հարյուր հազարանոց Թիֆլիսի կամ մեծ քաղաք Բաքվի հետ:

Այս գործոնները օգնում են բացահայտելու հայ առաջնորդների, նույնիսկ առավել ազդեցիկ դաշնակցության կուսակցության ղեկավարների ծայրահեղ դժկամությունը՝ 1918 թ. Երևանի շուրջ անկախ պետություն ստեղծելու առթիվ: Նման պետության ստեղծումը ոչ 19-րդ դարի ազգային-մշակութային աշ- խուժացման տրամաբանական հետևանքն էր, ոչ էլ նախորդ 30 տարիների հեղափոխական շարժումների արդյունք: Դիմադրության շարժումը կենտրո- նացվել էր Թուրքահայաստանի (կամ Արևմտահայաստանի) բնակչության ազատագրման ու Թուրքահայաստանի նահանգներում տեղական ինքնակա- ռավարում, կամ հնարավոր տարածքային ինքնավարություն մտցնելու վրա: Ինչ վերաբերում է Ռուսահայաստանի նահանգներին, ապա հայ մտավոր ու հասարակական առաջնորդների գերակշիռ մասը մտածում էր լոկ ազատախոհ այն բարեփոխումներն անցկացնելու մասին, որոնք Ալեքսանդր II ցարի կա- ռավարման օրոք հայտարարվել, բայց Կովկասի վրա չեն տարածվել:

Անկախության հնարավորությունն ընձեռնվեց ամենաանբարենպաստ հնա- րավոր պատմական պահին, որը, թվում էր, բոլորովին բարեպատեհ չէր: Օսմանյան կայսրության հայ բնակչությունը ոչնչացվել էր երիտթուրքական իշխանությունների գործողությունների հետևանքով, հայկական քաղաքական, մշակութային ու կրոնական ընդարձակ ցանցը ավերվել էր և մի քանի հարյուր հազար հայ գաղթականներ ուժասպառ էին լինում արաբական նահանգ- ներում, Կովկասում ու Հարավային Ռուսաստանում: Ազատագրական շար- ժման բուն հիմքերը խորապես, գուցե և անդառնալիորեն խարխրվել էին: Ու թեև ռուսահայերը վերելք էին ապրում համաշխարհային պատերազմի առաջին տարիներին ցարական կառավարության հովանավորական

վերաբերմունքից, շուտով կորցրեցին պատրանքները 1916 թ. նոր պատժիչ միջոցառումներից, անցկացված այն բանից հետո, երբ կայսերական բանակները գրավեցին դաշնակիցների գաղտնի պայմանագրով Ռուսաստանին շնորհված Թուրքահա- յաստանի կեսը: Թուրքահայաստանից գաղթածներին խոչընդոտում էին վերա- դառնալ նվաճված տարածքներ, ու թվում է, թե Նիկոլայ II ցարը սրտին մոտ էր ընդունել «Հայաստանն առանց հայրեի» կարգախոսը, որը վերագրվում արտաքին գործոց նախկին վարչապետ Լոբանով-Ռոստովսկուն: 1917 թ. ժա- մանակավոր կառավարության ստեղծումը կարճատև դադար ընձեռեց, ու հա- զարավոր գաղթականներ իրոք վերադարձան Էրզրում, Վան ու Բիթլիս, սա- կայն այդ շարժումն ուղեկցվում էր ռուսական բանակներում պարտվողա- կանության ու դասալքության ծավալմամբ, դրանով իսկ տարվա վերջերին մղձավանջի վերածելով հայոց բաղձանքը:

Հրաժարվելով բոլշևիկյան հեղափոխության կողմն անցնելուց կամ ժո- ղովրդական կոմիսարների խորհրդի օրինականությունը ճանաչելուց, Կովկասի գլխավոր քաղաքական կառույցները, բացառությամբ Բաքվի, կազմակերպե- ցին ժամանակավոր գործադիր կառավարման և օրենսդիր մարմին, որպեսզի տեղական գործերը կարգավորեն ընդհուպ մինչև Ռուսաստանում, այսպես կոչված, ժողովրդավարական կարգեր հաստատվելը: Այս միջոցառումներն, ա- յնուամենայնիվ, բոլշևիկյան ժողկոմխորհին հետ չպահեցին ճանաչելուց որ- պես Բրեստ-Լիտովսկի պայմանագրի մի մաս՝ օսմանյան կայսրության իրա- վունքը Թուրքահայաստանի վերանվանման և Անդրկովկասի Կարս, Արդահան ու Բաթում մարզերի բռնակցման վերաբերյալ: Չօգնեցին նաև ընդարձակ ռազմաճակատում դիրքեր զբաղեցնելու հայ և վրացական հապշտապ կազ- մավորված զորամասերի փորձերը, որպեսզի խանգարեն թուրքական առաջ- խաղացումը նշված ձեռքբերումներն ապահովելու համար: 1918 թ. մայիսին թուրքական ռազմական ուժերը նույնիսկ ճեղքեցին Բրեստ-Լիտովսկի սահ- մանները և անցան Թիֆլիսի նահանգի հարավ-արևմտյան շրջան և Երևանի նահանգի Արաքս գետի հովիտը: Հենց այդ պահին վրացիներն իրենց ձեռքը վերցրին Անդրկովկասի դաշնակցային կառավարությունը ցրելու նախաձեռ- նությունը ու հռչակեցին պատմական տարածքների անկախությունը՝ գերմա- նական հովանավորության ներքո: Մահմեդական պարագլուխները հետևեցին նրանց՝ հռչակելով Ադրբեջանի Հանրապետության ստեղծումն ու ստանալով թուրքական առատաձեռն օգնությունն ու ռազմական աջակցությունը Բաքվից հայ-ռուսական դաշնակցությունը դուրս մղելու ընթացքին:

Ահա այս հանգամանքներում էր, որ Թիֆլիսի հայ ազգային խորհուրդը պետք է դեմ-հանդիման կանգներ հայկական անկախություն հռչակելու հե- ռանկարին ու Հայաստանի Հանրապետության անունից հաշտության ջախ- ջախիչ

պայմանագիր ընդունելուն: Նոր հանրապետությունը պետք է ուրանար ինչպես Թուրքահայաստանի նահանգների, այնպես էլ Ռուսահայաստանի Կարսի և Արդահանի նկատմամբ բոլոր պահանջները, թույլատրելով Արաքս գետի ողջ հովտի՝ ներառյալ Ալեքսանդրապոլ-Ջուլֆա երկաթգիծը, թուրքա- կան նվաճումն ու հնարավոր բռնակցումն ու շնորհելով թուրքական բա- նակներին տարանցիկ և այլ արտոնություններ: ...

The Great Musasir Temple of Armenia

By Mark A. Kalustian

The Temple in Musasir from Botta, P.E. Monuments de Nineve. volumes, Paris, 1849-1850, elephantine folio; with illustrative line drawings by Eugene Flandin.

Sargon II

IN 1843, an archeological team under the leadership of Paul-Emile Botta and sponsored by the French government, excavated a large mound in **Khorsabad** about fifteen miles northeast of Nineveh. At this site, the first of the Assyrian palaces was to be discovered covering an entire city within walls a mile long. A monumental palace was built by **Sargon II, who ruled from 721 to 705 BC**, on a scale never till then attempted by an Assyrian monarch. This structure was created with utmost care and splendor and was called **Dur Sharrukin or "Sargon's Fortress".** The results of Botta's excavations were published in a sumptuous edition! with ample funds provided by the French government and now an expensive rarity.

During the early 1850's, the British Assyrian Excavation Fund entered the field under William Kennett Loftus and many antiquities and accurate drawings of wall sculptures were apportioned between the British Museum and the Louvre. However, a bas-relief destined for Paris forming part of an ill-started convoy of antiquities was attacked by Arab robbers while being shipped down the Tigris River, and today lies buried somewhere in the bed of that river. Fortunately that particular bas-relief was copied at its original location in the palace onto a drawing by Eugene Flandin(2) as Botta's chief artist.

During this period of Assyrian campaigns, the northern Araratian regions were governed by Sardour -and later by his son **Rusa (Hrachya, according to Movses Khorenatsi)** with the capital at Toushpa (Tosp) located near the great city and the capital of the mighty Kingdom of Ararat, Van (Biaina) on the eastern shore of Lake Van. Sardour placed Urzana as the governor of the spiritual center of Ararat, Musasir.

Τηε Λουωρε Τεξτσ ον Λατε Αραρατιαν Ηιστορψ ανδ τηε Τρεασυρεσ οφ Μυσασιρ

We gather from the Louvre texts that in the summer of 714 BC, Sargon with a great army crossed the Kurdish mountains towards Lake Urmia, swept through the Araratian cities in the area and then turned westward into the land of Nairi, south of Lake Van. For good reason (knowing that many of his Assyrian predecessors were thrown back from the gates of Van), Sargon by-passed Tushpa and marched around the northern and western reaches of the lake and stealthily attacked Musasir, throwing the entire countryside into panic and confusion. King Urzana and his retinue fled into the mountains, leaving the victorious Assyrians to overrun the city and capture the palace of the ruler with its store-rooms filled with immense treasure. He then entered the temple of the god Haldi (Khaldi) where even greater beauty was found**. The list of valuables has been catalogued in the Louvre text(3) and it defies imagination and comprehension. It is sufficient to state that King Rusa had assembled the greater part of the treasures of Ararat (Urartu) in Musasir for safe-keeping under the care of his hand-picked ruler Urzana, to thwart the greedy appetite of the mighty Assyrian king. Indeed, the treasures of the Egyptian Tutankhamen discovered in the 1920's pales into insignificance when compared with the fantastic wealth that Sargon carried back to Assyria to record in text and bas-relief in the capital of Assur and the palace at Dur-Sharrukin.** Fortunately, the boastful inscriptions and wall paintings of the military monarch have preserved for us **the nature of the**

high culture of Ararat, which otherwise would have never seen the light of day. It has been stated that when Hrousha (Rusa) learned of the destruction and pillaging of Musasir and the abduction of his god Haldi, committed suicide.

A Detail From a Relief Portraying the Royal Procession of King Hrousha (Rusa)

Μυσασιρ – Τηε Προτοτψπε φορ τηε Χλασσιχαλ Γρεεκ Τεμπλεσ

And now, in the year 1986 or 2,700 years later, the author of this article has the audacity to claim that Musasir deserves the attention of the architectural world for no other reason than the preservation of the drawing of the temple by Flandin which accompanies the dissertation. Please look at the drawing and follow my line of reasoning. Here we see the oldest of the temples Ararat which, according to reliable sources, was built around 825 BC in the city of Musasir, which can be located with some certainty in the area between lakes Van and Urmia, in **Historic Armenia**.(4)

It depicts the pillaging of this temple erected to the warrior God Haldi by the soldiers of Sargon's army, but our concern at this moment is not in robbery but in artistry. Notice the pitched or gabled roof of either wood or stone, **the vertical triangular end from eaves to ridge of roof with a high pediment. The portico or facade has six columns or piers or pilasters, if you will. The effect is definitely like a Greek temple similar to the Partheonon in Athens with which everyone is familiar. That Greek edifice was built around the year 500 BC or 425 years later than the Armenian temple of our Araratian forefathers.** Up till now, no monument has been found in Mesopotamia similar to the Musasir temple except in Asia Minor. In Phrygia, during the 8th to the 5th centuries, great facades were carved on rock-cut faces representing temples for the cult of the Great Mother. These too became the prototypes for the classical Greek temples.

However one approaches this problem, what the Musasir monument does show is the affinity of Armenian architecture in the ninth century BC, with the architecture of Asia Minor and of Greece - an important fact, since Armenia at a later date was under Mesopotamian influence. This fact was attested to by K. J.

Basmadjian's(5) the editor of Panaser and a member of the Societe Asiatique in 1903. In writing to the Society he says, "My strongest argument is the similarity of the pediment of both the Parthenon and that of the temple of Musasir. In both cases exactly the same triangle is preserved. The oldest monument in the world having this triangular pediment is the temple of Musasir. Neither Assyria nor Babylonia, the two great powers which have always been in touch with the Araratians, have ever had this triangular form. From Armenia it was evidently transmitted to Phrygia and Lydia, and through these countries it was introduced to Athens, and afterwards back to Persia... the temple was probably constructed during the reign of Ishpuhini (828-784 BC), king of Ararat (Urartu) , for this was the first king who marched upon Musasir and conquered it "(6). If further proof is needed that the temple is not an isolated instance in point, then let us glance to the other bas-relief which is plate number 114 in Volume II of Botta's monumental work. Here we also see for the first time anywhere, the Armenian kiosk or "pleasurehouse" on the margin of a lake. Notice the columns or pillars strongly resembling those of the Ionic order in Greek architecture.

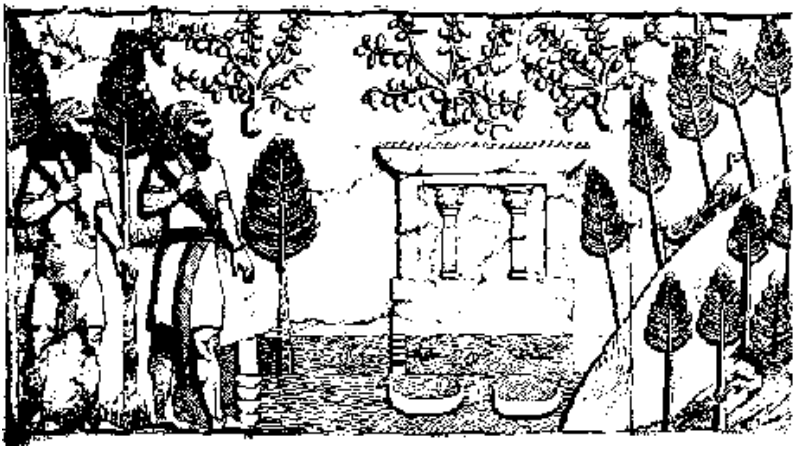

Armenian kiosk or "pleasurehouse" on the margin of a lake from Botta, P.E. Monuments de Nineve. 5 volumes, Paris, 1849-1850, elephantine folio; with illustrative line drawings by Eugene Flandin.

ΞΞ τη Χεντυρψ Εξχαϖατιονσ

Since 1959, the Historical Society and the Department of Antiquities have conducted excavations in the Yerznka area, west of Karin. Here at Altintepe was revealed an Araratian temple and other monuments.(7) It is significant to point out that although only the foundations of the temple are in view, this shrine to the god

Haldi (Khaldi), located in the Ararat confederation of Haiasa, the heartland of Hai forefathers, contained many treasures very much alike those described by the bas-reliefs of the Assyrian king Sargon II.

Νοτεσ ανδ Ρεφερενχεσ

1. Botta, P.E. Monuments de Nineve. 5 volumes, Paris, 1849-1850, elephantine folio; with illustrative line drawings by Eugene Flandin.
2. See plate number 141 in Volume 11 above or illustration accompanying this essay.
3. Thureau-Dangin, F. Une Relation de la Huitieme Campagne de Sargon. Paris, 1912, page 65.
4. Belck, W. Zeitschrift fur Ethnographie. Berlin, 1899, p. 103.
5. Basmadjian was a noted editor and writer of literary and scientific articles relating to Armenia; residing in Paris. 6. Journal of the Royal Geographic Society for 1905, pages 362-363.
6. Archaeology. October 1969, Vol. 22, No. 4; Urartu and Altintepe, by Tahsin Ozguc, pp. 256-263, with 10 illustrations.
7. The Armenian Review. June 1980, pp. 214-215 with illustration. An Armenian Cylinder, by Mark A. Kalustian.
8. Babelon, Ernest. Manual of Oriental Antiquities. New York, 1889, pp. 76-77, with illustrations.
9. Piotrovskii, B.B. Urartu: The Kingdom of Van and Its Arts. New York 1967, pp. 6-11, with illustration.
10. Olmstead, Albert T. Western Asia in the Days of Sargon, Assyria. Lancaster, PA, 1908, vii + 193 pp., Chapter V: The Armenian Wars, pp. 103-116.
11. Olmstead, A.T. History of Assyria. New York, 1923 xxix+695 pp., figures 101, 102, 115 and 116. The title under fig. 101 reads: Plunder of the "Greek" temple of Musasir!

مرزهای جغرافیایی آلبانیا در سده اول پیش از میلاد تا سده پنجم میلادی

دکتر ادیک باغداساریان

بنا به نوشته مولفان یونانی و رومی در این دوره آلبانیا سرزمینی بود در شرق قفقاز که از جنوب با ارمنستان، از شمال با سرزمین سرمت ها، از غرب با ایبری هم مرز بود و در شرق آن دریای خزر قرار داشته است. آنچه که از نوشته های مولفان باستان می توان به آن دست یافت این است که رود کُر (کورا) مرز میان آلبانیا و ارمنستان بود.

نقشه آلبانیا

CASPIAN SEE
SARMATIA
IBERIA
ARMENIA
ALBANIA
Kingdom of the MAZKUT
The Kingdom of
Caucasian Albania
until 387 AD

PONTUS SEA (BLACK SEA)
CASPIAN SEA
BYZANTINE EMPIRE (EAST ROMAN EMPIRE)
IBERIA
ALBANIA
GREATER ARMENIA
PONTIC MOUNTAINS
CAUCASIAN MTS
PITYOUNT
SEBASTOUPOLIS
KUTATISI
POTI
MTSKHETA
TBILISI
RUSTAVI
UJARMA
SHEKI
DARBAND
SHABARAN
KABALA
SHAMAKHIYA
BARDHA
BAYLAKAN
VARSAN
ZANGIYAN
NAKHICHEVAN
DVIN
SHIRAKAVAN
KARIN (Theodosopolis)
MANAZKERT
BERKRI
ARCHESH
HILAT
ARTZKE
VAN
KHOY
MIRAND
ARDABIL
TABRIZ
MARAGHA
MAYANIJ
URMYA
VASTAN
ARZAN
AMID
MAYAFARKIN
ZIBATRAH
MALATYA
CAESAREA
SEBASTEIA
NIKOPOLIS
KOLONEIA
NEO CAESEREA
AMASEIA
AMISOS
TRAPEZOUNT
KERASOUNT
MAHAS
DARBAND
Araxes
Kur
Euphrates
Halys
Scale

«حد آذربایجان تا دو رود ارس و کر است در ارمنیه...»[۱]

پس چنانکه مشاهده می شود ابن فقیه رود ارس را مرز آذربایجان دانسته است. بدین روال معلوم می شود که شمال رود ارس هیچگاه نام آذربایجان بر اران نهاده نشده است.

در دایره المعارف روسی که چاپ و انتشار آن از سال ۱۸۹۰ میلادی آغاز گردید و در شهرهای سن پترزبورگ پایتخت امپراتوری روسیه و لایپزیک آلمان به چاپ رسید زیر عنوان آلبانیا چنین آمده است:

«آلبانیا نام باستانی سرزمینی است در شرق و جنوب قفقاز میان دریای سیاه و دریای خزر، در شمال ارمنستان که رود کُر مرز آن بوده ساکنان این سرزمین همان مردم شیروان کنونی و جنوب داغستان هستند».

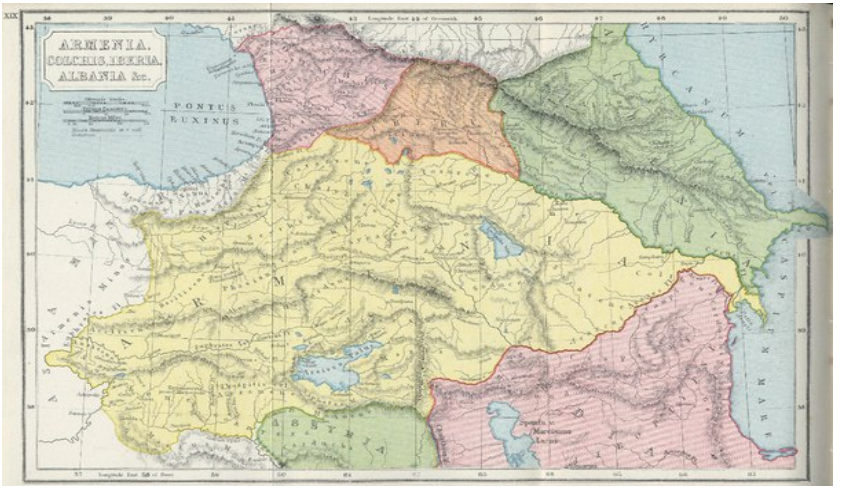

[۱]- ابن فقیه. ترجمه مختصر البلدان. تهران ۱۳۴۹. ص ۱۳۹.

به نوشته استرابون: «ارانیان در میان دریاهای ایبریان (سیاه) و کاسپین (خزر) زندگی می کند. در شرق سرزمین آنها به دریا ختم می شد و در غرب با ایبریان. در شمال کوه های قفقاز و در جنوب با ارمنستان همسایه بودند»[۲].

به نوشته استرابون مرز ارمنستان و آلبانیا تا آنجا کشیده می شد که آب رود کر و آراکس یا ارس به دریای کاسپین یا خزر ریخته می شد[۳].

بر اساس «آشخاراتسویتس » یا «جهان نما» اثر آنانیا شیراکاتسی دانشمند ارمنی سده ۷ میلادی آلبانیا دارای ۱۱ بخش بود[۴]:

۱- یغنی **Yeghni** یا خنی **Kheni**

---

[۲]- استرابون. کتاب ۱۱. فصل اول.

[۳]– همانجا. کتاب ۱۱. فصل اول، شماره۵.

[۴]- آنانیا شیراکاتسی. ایروان: ۱۹۷۹. ص ۲۹۱-۲۹۰.

۲- کامبچانKambechan

۳- بغBegh

۴-شاکی یا شکیShaki

۵- گتاروGetaru

۶- خوغمازKhoghmaz

۷- گغاووGeghavu

۸- هامباسیHambasi

۹- کاپاغاک Kapaghak یا وستانی مرزبانVostani marzpan

۱۰- کاغاداشتkaghadasht یا کالازورKaladzor

۱۱- داشت بازکان Dashti-bazkan یا هجریHejeri

به نوشته شیراکاتسی: «۲۱-مین کشور آسیا آلبانیا بود یعنی آغوانک که در شرق گرجستان قرار داشت. با کوه های سرمتی قفقاز هم مرز بود و تا مرز ارمنستان یعنی حوالی رود کر امتداد داشت. گرچه سرزمین میان اینجا تا رود کر از ارمنستان گرفته شده است. لیکن، با این حال ما سرزمین آلبانیا را که میان رود بزرگ کر و کوه های قفقاز واقع است تشریح خواهیم نمود. و اینان هستند...»[۵].

---

[۵]- همانجا. ص ۲۹۰.

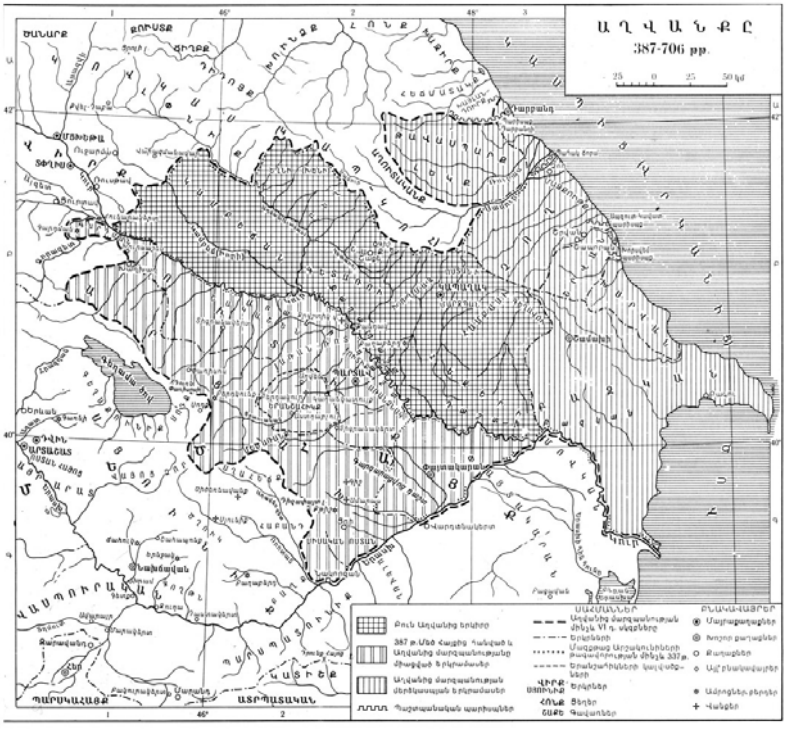

آلبانیا در منابع ارمنی

و سپس ادامه می دهد: «بیست ناحیه و دهستان نیز در قلمرو آلبانیا واقع هستند که از ارمنستان گرفته شده اند و آنها اینانند: شاهاشن، گادمان، کراتی-پارنس، کوغت، آغوی، تور-کوستاک، وت-روتستاک، روت-پارسیان، کونک بزرگ، ایرانیک بزرگ، پیانک، هارچلانک، پارسکانک،

موخانک، وایگونیک، هاباند کوچک یا سیساکانی کوستاک، وستستاک، بردازور، تری، آران رود تا نقطه تلاقی ارس و کر»[۶].

تاریخنگاران دیگر ارمنی نیز در باره جغرافیای آلبانیا مطالبی نوشته اند از جمله پاوستوس بوزاند (سده ۵) و دیگران. با این حال بهترین و دقیق ترین تعریف را آنانیا شیراکاتسی ارائه کرده است[۷].

---

[۶]- همانجا. ص ۲۹۱.

[۷]- مادر آینده نزدیک ترجمه دقیق و کامل جغرافیای آنانیا شیراکاتسی را به فارسی ارائه خواهیم داد و اشتباهات مارکوارت دانشمند آلمانی را در آن تصحیح خواهیم نمود.

آلبانیا در جریان جنگ ارمنیان با یزدگرد دوم ساسانی در ٤٥١ م.

از یادداشتهای مورخان ارمنی چنین بر می آید که مرز شمالی آلبانیا را کوه های قفقاز بطور کامل تشکیل نمی دادند بلکه بخشی از آنها با این سرزمین همسایه بود و آن تنها بخش جنوبی کوه های قفقاز بود.

در نزد تاریخنگاران این نظریه نادرست رایج است که سرزمینهای آلبانیا و ماساژت منطبق بوده اند. ما در ارائه آشخاراتویتس به این امر اشاره مفصل تری خواهیم داشت. در تاریخ یک نادرستی دیگر نیز در مورد شمول استان های اوتیک و آرتساخ در آلبانیا است در حالی که اینان بعنوان بخشی از ارمنستان بزرگ و دو استان از استان های ۱۵ گانه ارمنستان با آلبانیا همسایه بودند. در بسیاری از منابع ارمنی آمده است که این استان ها با آلبانیا همسایه بوده اند.

CAUCASIA IN THE FOURTH CENTURY
ROMAN EMPIRE/
IMPERIUM ROMANUM
COLCHIS/EGRISI
IBERIA/K'ART'LI
ARMENIA/HAYK'
ALBANIA/AŁUANK'
SĀSĀNID PERSIAN EMPIRE/ĒRĀNŠAHR
SARMATAE
ALANI/OS
DURUJ
Caspian Sea/Hyrkania Thalassa
Black Sea/Pontus Euxinus
PONTUS POLEMONIACUS
ARMENIA I
HELENOPONTUS
CAPPADOCIA I
SOPHENE
ARMENIA II
OSROHENE
MESOPOTAMIA
CILICIA II
SYRIA I
SYRIA II
ADIABENE
ĀDURBĀDAGĀN
MĀD

ارمنیان بومی استان های اوتیک و آرتساخ به لهجه ای از ارمنی سخن می گفتند که به لهجه آرتساخی مشهور است و نه تنها ارمنیان این استانها بلکه برخی نواحی و مناطق همسایه از جمله آلبانیا نیز بدان لهجه سخن می گفتند[۸].

آلبانیا به عنوان سرزمین شرقی ارمنستان روابط تنگاتنگی با سایر نقاط ارمنستان داشت. هنگامی که در سال ۳۰۱ مسیحیت به عنوان دین رسمی ارمنستان پذیرفته و اعلام گردید، این مذهب در آلبانیا بعنوان بخش تفکیک ناپذیر از ارمنستان پذیرفته شد و کلیسای آغوانک بنیان نهاده شد و زمانی که مسروپ ماشتوتس الفبای ارمنی را پدید آورد (۴۰۵م.) و مدارسی در نقاط مختلف ارمنستان تاسیس نمود تا کودکان را با خط و کتابت جدید آشنا سازد، در آلبانیا یا آغوانک یا سرزمین های شرقی ارمنستان نیز چنین مدارسی تاسیس نمود و این تنها به این علت بود که ساکنان آلبانیا به زبان ارمنی سخن می گفتند.

[۸]- باگرات اولوبابیان. گوشه هایی از تاریخ سرزمین های شرقی ارمن. ایروان: ۱۹۸۱. ص ۱۰۷-۵۴.

آپاگا **فصلنامه بین المللی ایرانشناسی و ارمنی شناسی**

شماره ۵۸ تابستان ۱۳۹۳

صاحب امتیاز و مدیر مسئول

ادیک باغداساریان

صندوق پستی شماره ۹٤۸۸-۱۵۸۷۵

تهران - ایران

نشانی اینترنت www.apagaonline.com و www.apagamonthly.4t.com

پست الکترونیکی **apaga98@hotmail.com**

ISSN 1682-5438

فهرست

فارسی جغرافیای اران

ارمنی ارمنستان در زمان روسیه تزاری و شوروی و استقلال آینده آن

انگلیسی در باره معبد موساسیر در ارمنستان

مقالات و دیدگاه های مندرج در نشریه لزوما" بیانگر موضع "آپاکا" نیست.

نشریه در حک و اصلاح مقاله ها مجاز است.

مقالات و مطالب رسیده باز گردانده نمی شود.

استفاده از مطالب "آپاگا" با ذکر ماخذ آزاد است.

شمارگان ۱۰۰ بها ۵۰۰ تومان

چاپ احسان-تهران چهارراه ولیعصرپلاک ۱۱۴۸

APAGA
Quarterly

آپاگا
فصلنامه

Հայ-իրանական մշակութային եւ հասարակական եռամսյա հանդես
An International Journal of Oriental Studies

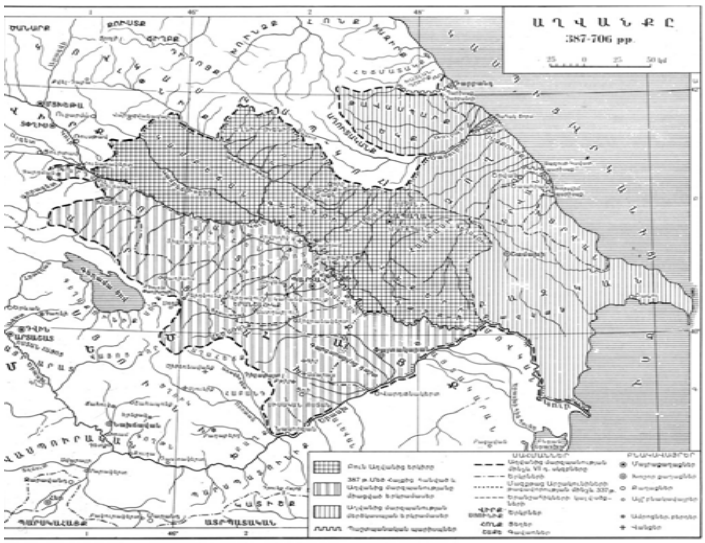

ISSN 1682-5438

شماره ۵۸ تابستان (شهریور) ۱۳۹۳

No. 58, , September 2014